

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ЕПИСКОП
КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО ХУМАНИТАРНИ НАУКИ
Катедра по български език

Иво Маринов Братанов

ЕЗИКЪТ НА ОТЕЦ МАТЕЙ ПРЕОБРАЖЕНСКИ
(С оглед към историята на
новобългарския книжовен език)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация

за присъждане на научната и образователна степен „доктор”

по научната специалност *Български език* (шифър: 05.04.17)

Научен ръководител:

проф. д-р Кина Атанасова Вачкова

Рецензенти: проф. д.ф.н. Диана Иванова

доц. д-р Надка Николова

ШУМЕН

2013

Дисертационният труд *Езикът на отец Матей Преображенски (С оглед към историята на новобългарския книжовен език)* се състои от 350 стандартни страници. Поради спецификата на черковнославянския шрифт, използван за набиране на примерите от проучваните източници, разредката на някои страници е по-широка и затова текстът се разполага на 434 страници. Те включват съдържание, въведение, пет глави, заключение, заглавия на цитираните източници и изследвания, списък на използваните съкращения и знаци и две приложения. Литературата обхваща 260 заглавия.

Дисертационният труд е разработен по време на свободна докторантура към *Катедрата по български език* на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Той е обсъден и насочен за защита на разширено заседание на Катедрата по български език към Факултета по хуманитарни науки на ШУ „Епископ Константин Преславски“ на 30 януари 2013 г.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на открито заседание, проведено от Научното жури, на 27 юни 2013 г. от 10 ч. в зала 309, корпус 1 на ШУ. Материалите по защитата са на разположение в Катедрата по български език на ШУ „Епископ Константин Преславски“. Авторефератът е качен на сайта на ШУ „Епископ Константин Преславски“.

СЪДЪРЖАНИЕ

Въведение

1. Цели, задачи и метод на изследването	4
2. Матей Преображенски – жизнен път	8
3. Фактори, повлияли върху книжовноезиковата дейност на Матей Преображенски	10
4. Книжовната продукция на Матей Преображенски. Източници на изследването	12
5. Преглед на изследванията върху книжовната дейност на Матей Преображенски	16
Първа глава. Графични особености	18
Втора глава. Правописни особености	22
Трета глава. Фонетични особености	27
Четвърта глава. Морфологични особености	32
Пета глава. Синтактични особености	35
Заключение	37
Приноси на дисертационния труд	44
Източници, цитирани в автореферата	45
Литература, цитирана в автореферата	45
Съкращения на заглавия, посочени в литературата към автореферата	53.
Други съкращения	53.
Приложение № 1. Личната библиотека на Матей Преображенски	53
Приложение № 2. Образци от книгите на Матей Преображенски	53
Публикации по темата на дисертационния труд	54

ВЪВЕДЕНИЕ

1. Цели, задачи и метод на изследването

Матей Преображенски е един от бележитите български народни будители, работили през третата четвърт на XIX в. Той се изявява като революционер, деен участник в националноосвободителното движение, книжовник, основател на читалища и инициатор за създаване на училища, изобретател, лечител и пътуващ книжар. Затова Матей Преображенски е истинска енциклопедична личност.

Животът и делото на този народен будител неведнъж са привличали вниманието на изследователите. Недостатъчно проучена засега е книжовноезиковата му дейност, въпреки че Матей Преображенски е заслужил възрожденски книжовник. Той е автор на два ръкописни сборника и на шест печатни книги. Неговите ръкописни и печатни текстове имат важно историческо значение. Те са актуални за времето на късното Българско възраждане и през третата четвърт на XIX в., ползват се със значителна популярност сред нашия народ и се включват в развитието на НБКЕ. Затова книжовната дейност на о. Матей представлява несъмнен интерес за филолозите българисти, за историците, за педагозите и за богословите.

В настоящия дисертационен труд е проучен езикът на Матей Преображенски в оригиналните текстове на възрожденския книжовник (Ръкописен сборник и печатни книги). Черковнославянските текстове, включени в книгите на о. Матей, не са изследвани в тази монография, защото те не са оригинални съчинения на възрожденския книжовник и не представляват интерес от гледна точка на историята на НБКЕ през третата четвърт на XIX в.

За историята на НБКЕ несъмнено значение имат текстовете на новобългарски език, включени в Ръкописния сборник (РС) и в печатните книги на Матей Преображенски

(МК, ПОГ, ПРВ, ЗП, ПИД и П)¹. Тук са проучени графичните, правописните, фонетичните, морфологичните и синтактичните особености на езика на о. Матей, които предлагат определена алтернатива пред възрожденския книжовник. Такива са например изборът на графиката (черковнославянска азбука или граждански шрифт), буквеният състав, изписването на надредните знаци, правописът на някои думи и форми (например пренасяне на части от думи на нов ред, употребата на главни букви и др. под.), някои фонетични явления (например застъпниците на старобългар. з, зѣ, ъ, ѣ, ѡ, ѣ) и редица граматични явления (напр. членуването на думите, местоименната система, изборът на глаголните окончания за глаголите от I и II спрежение в 1 л. ед.ч. и в 3 л. мн.ч. сегашно време и др. под.). В предложеното изследване не са разгледани явленията, които имат общобългарски характер (такива са например загубата на слабите ерове, развоят на праславянските съчетания *tort, *tolt и др. под.) и не представляват проблем за установяването им в книжовния език.

Изборът на темата се определя от желанието да бъдат проучени важни особености на езика на о. Матей, които досега не са били изследвани.

Целта на изследването е да се изясни какви са графичните, правописните, фонетичните и граматичните особености на книгите на Матей Преображенски. На тази цел са подчинени две основни задачи:

¹ Възприетите начини за съкратено изписване на заглавията на изследваните книги са посочени в четвъртата част на въведението към настоящия автореферат.

1) да се посочи кои езикови средства са употребени по-често в неговите текстове (по-честата употреба изразява тенденция към нормализация)²;

2) да се посочи как проучваните книги синтезират народни и книжовни елементи в своя език, тъй като отношението *традиционно книжовно – съвременно разговорно* е един от основните въпроси на книжовноезиковото строителство у нас през XIX век.

При написването на настоящия труд съм ползвал като методически образци редица изследвания по история на българския книжовен език през XIX в. – преди всичко класическите трудове на Любомир Андрейчин за езика на Христо Ботев (Андрейчин 1949) и на Любен Каравелов (Андрейчин 1950); на Кети Ничева за езика на Софрониевия Неделник (Ничева 1965а); на Ралица Цойнска за езика на Йоаким Кърчовски (Цойнска 1979); на Стоян Жерев за езика на Райко Жинзифов (Жерев 1979); на Кина Вачкова за езика на Добри Войников (Вачкова 1980); на Диана Иванова за езика на Григор Пърличев (Иванова 1995) и на новобългарските преводи на Евангелието (Иванова 2002); на Върбан Въртов за езика на Софроний Врачански (Въртов 2001). Методът на изследване, приложен в настоящото проучване, е разработен от Л. Андрейчин и се е утвърдил като класически в научната дисциплина *история на новобългарския книжовен език*. Затова той е използван при написването и на редица други изследвания в тази област³.

² Този въпрос е особено важен, „тъй като по онова време (60-те и 70-те години на XIX в. – в с.м. – И.Б.) още не съществува единен книжовен език» (Русинов 1978б: 93), а в творчеството на писателите от източните области се проявява влиянието на различни източни говори – главно търновски, шуменски и копривщенски (Андрейчин 1969: 16).

³ Вж. например проучванията на К. Ничева за езика на Беровия “Рибен буквар” и на Софрониевия “Неделник” (Ничева 1965б); на Р. Русинов за езика на Сапуновия превод на Евангелието (Русинов 1978а); на Д. Иванова-Мирчева за езика на Блъсковата повест «Изгубена

Така се осигурява съпоставимост между изводите, до които са достигнали авторите на посочените по-горе класически изследвания, и изводите от настоящото проучване.

Композицията на дисертационния труд следва модела, утвърден в българската езиковедска наука от класическите изследвания. В отделни части на *въведението* са представени по-важните биографични сведения за Матей Преображенски; факторите, оказали влияние върху книжовноезиковата дейност на автора; подробен библиографски опис на книгите му; преглед на изследванията върху книжовноезиковата дейност на заслужилия будител. *Отделни глави* са посветени на графичните, правописните, фонетичните, морфологичните и синтактичните особености на разглежданите текстове. *Заклучението* съдържа обобщено представяне на резултатите от проучването. В *приложенията* са включени сведения за библиотеката на о. Матей и копия на части от неговите книги.

Основният метод на работа, приложен в настоящата монография, е описателният. Езиковите факти, регистрирани в книгите на о. Матей, се описват и се изясняват техните особености по отношение на форма и значение. Използван е също така *съпоставителният метод*. Направени са съпоставки както с проучената езикова практика на автори, които са предходници или съвременници на Матей Преображенски (вж. посочените по-горе изследвания), така и със съвременното състояние на

Станка» (Иванова-Мирчева 1955) и за езика на Друмевите повести (Иванова-Мирчева 1957); на К. Вачкова за езика на повестта «Изгубена Станка» (Вачкова 1995) и за езика на Друмевите текстове (Вачкова 1998); на Д. Иванова за езика на Синодалната Библия (Иванова 2003); на Т. Георгиева за езика на Т. Шишков (Георгиева 2006). С подобен метод на работа си служи през 30-те години на ХХ в. Иван Хаджов в своето изследване на езика на ранните Ботеви писма (Хаджов 1930).

българския книжовен език⁴. Тъй като в езика на Матей Преображенски са документирани и редица варианти, в случай на нужда са посочени и необходимите *количествени данни* за конкретното езиково явление.

Книгите на о. Матей се вписват в контекста на нравоучителната и религиозната книжнина у нас от третата четвърт на XIX в. Прегледът на езиковите особености на книгите на о. Матей ще позволи в заключение да бъде посочено мястото на този бележит народен будител в историята на НБКЕ и ще даде сведения, които биха допринесли за изясняването на ролята на тази широко разпространена през Възраждането книжнина в езиковоградивните процеси през Възраждането.

2. Матей Преображенски – жизнен път

В тази част на дисертационния труд са посочени по-важните биографични сведения за Матей Преображенски. По-голямо внимание е обърнато на фактите, които имат отношение към неговото формиране като книжовник.

Светското име на Матей Преображенски⁵ е Моно Петров Сеизмонов. Той е роден през октомври 1828 г. в с. Ново село, което отстои на 20 км западно от Велико Търново⁶. През 1848 г. е подстриган за монах в

⁴ Съпоставки между СБКЕ и писмения език на автора са необходими с цел да бъде показано общото и различното между двете езикови системи (срв. Цойнска 1979: 27).

⁵ Биографични сведения за Матей Преображенски вж. в Бурмов 1934; Балевски 1968; Цветков 1965; Цветков 1969; Ковачев, Н. 1988: 11 – 15; Маждракова-Чавдарова 1970: 163 – 168; Дойчев 1971: 131 – 145; Драганова 1973; Пехливанов 1981: 168, 171 – 174; Матей Преображенски 1988; Животопис 1985; Радев 2000. С особена пълнота, изчерпателност и прецизност се отличава студията на Т. Драганова за живота и делото на о. Матей.

⁶ Говорът на селото спада към централните балкански говори. Според класификацията на Л. Милетич, говорът на селото принадлежи към

Преображенския манастир. През 1850 г. е учител в с. Балван махала. Посещава Света гора (1851 г.), Варна и Тулча (1853 г.). През 1854 – 1861 г. последователно живее в различни манастири и пътува до Йерусалим, Русия, Влашко и Сърбия. Участва в Първата българска легия в Белград, където се запознава с Г. Раковски и се сприятелява с Васил Левски.

От 1864 г. Матей Преображенски е пътуващ книжар. Продава най-различни книги (религиозни, нравоучителни и забавни), учебници и календари. Така за сравнително кратко време обикаля Северна България. Много дейно помага на Васил Левски в неговата работа и организира (заедно с Бачо Киро и с други борци за народна свобода) създаването на складове за боеприпаси и за храна в Дряновския манастир.

През 70-те години на XIX в. Матей Преображенски се грижи за откриването на читалища и училища, които да подпомогнат просветната дейност в Северна България и тайната революционна организация у нас. Посещава Стара Загора, Пловдив, Перушица, Карлово, Сопот, Севлиево, Търново и София. От 1873 г. живее в родното си село. Събира средства за построяване на комитетски хан до с. Ново село, край пътя Севлиево – Търново.

В цялостната си дейност като духовник, общественик, революционер, изобретател, лечител и книгоразпространител Матей Преображенски винаги се ръководи от потребностите на българския народ, които отлично познава от своя собствен опит.

Матей Преображенски умира внезапно в началото на март 1875 г. в родното си село. Причина за смъртта му е възпаление на ухото.

ловешкия говор, който е част от *-ът* диалекта (вж. картата на източните български говори, включена в изданието Милетич 1989).

Оценките за личността и за делото на о. Матей са изцяло положителни. Всички съвременници на бележития народен будител високо оценяват неговите изяви като революционер и борец за народна свобода.

3. Фактори, повлияли върху книжовноезиковата дейност на Матей Преображенски

В тази част на дисертационния труд са разгледани сведенията за образованието на о. Матей. Приведени са данни за неговата лична библиотека и са изяснени възгледите му за езика на българската книжнина от третата четвърт на XIX в.

Матей Преображенски не е оставил достатъчно пълни и изчерпателни сведения за своето отношение към НБКЕ, но в книгите му се намират отделни податки, които могат да ни ориентират по този въпрос.

Първоначално образование книжовникът придобива в училището на Преображенския манастир. Многобройните пътувания в България и в чужбина разширяват културата на Матей Преображенски и му позволяват да се запознае с различни книги.

Вторият важен фактор, съдействащ за обогатяването на знанията на о. Матей за езика, е престоят му в Св. гора. Там се запознава с различни ръкописи и печатни книги, които намира в библиотеките на светогорските манастири.

Третият фактор, който разширява общата култура на Матей Преображенски, е дейността му като пътуващ книжар. Той продава различни книги – има сведения, че е продавал религиозни, нравоучителни и забавни книги, учебници и календари, а нелегално е пренасял и революционна литература.

Самият Матей Преображенски притежава богата лична библиотека, съдържаща над 1 000 книги. *В нея има книги, пряко свързани с граматиката и с литературата:* А) *граматики* – Граматика за Новобългарския езикъ, отъ

Ив. Н. Момчиловъ. Русчукъ 1868 г. (стр. 157); Граматика или Буквеница Славенска, изд. Отъ Христо К. Сичанъ Николовъ. Цариградъ 1858 год. (I часть 168 стр., II – 61 стр.); Турскій букварь за българскыты юноши, отъ Стефана Вълковъ изъ Жеравна. Цариградъ 1862 г. (стр. 64); Б) *читанки и христоматии* – Сборникъ от разны съчинения, изчерпани отъ французската литература отъ Добря В. Попова, издание I. Цариградъ 1860 г. (стр. 218); Пространна българска читанка, отъ Тодора Икономовъ. Русчюкъ 1868 г. (стр. 119)

Посочените дотук сведения за средата, в която се е учил о. Матей, за посетените от него места, за неговото самообразование, за книгите от личната му библиотека и за дейността му като пътуващ книжар дават възможност за изграждане на предварителна хипотеза за неговата езикова практика и за различните влияния върху нея.

Като предварителна работна хипотеза може да бъде прието твърдението, че *моделът на книжовния език, отразен в проучваните текстове, е изграден върху новобългарска говорна основа (предимно върху основата на централните балкански говори и с определено влияние от други говори), но е повлиян и от религиозната книжнина (черковнославянска и българска)*. Тук ще бъдат изтъкнати следните положения, свързани с работната хипотеза:

Утилитарният подход на Матей Преображенски към книжнината. Както повечето наши възрожденски книжовници, така и о. Матей никога не пише самоцелно – той винаги се съобразява с практическата полза, която народът би получил от издадената книга. Фактът, че издадените от о. Матей книги имат за цел практическата полза на читателите, е ясно демонстриран и в стихотворенията, написани от книжовника.

Посоченият по-горе подход към книжнината определя и съобразяването на книжовника със съвременната

му книжовноезикова ситуация. Матей Преображенски има много добра представа за езиковата практика на нашите книжовници от третата четвърт на XIX в.

Със сигурност е установен фактът, че о. Матей познава и притежава поне някои от българските граматики и христоматии, издадени през третата четвърт на XIX век. Затова е естествено и предположението, че те са повлияли върху езика на неговите книги. Това се отнася в най-голяма степен за граматиката на Иван Момчилов, която кодифицира нормите на Търновската книжовноезикова школа.

Заедно с това о. Матей е тясно свързан с българската книжовна традиция (както черковнославянска, така и домашна), тъй като е православен монах. Затова е естествено, че той изпитва влияние от страна на православната богослужерна, религиозна и нравоучителна книжнина.

4. Книжовната продукция на Матей Преображенски. Източници на изследването.

В четвъртата част на въведението е направен подробен опис на проучваните книги.

Матей Преображенски се изявява като книжовник сравнително млад – още през 1853 г. Книжовното му наследство обхваща два ръкописа и 6 печатни книги.

А. Ръкописни сборници.

А.1. През 1853 – 1855 г. Матей Преображенски съставя ръкописен сборник, озаглавен **Кни'жица ма'лаа**⁷

⁷ Кни'жица ма'лаа, содрѣжа'щаа въ себѣ о'ста'въ чиноположе'ніа мона'шескаго образа. ѡбрѣта'ются же ѿ ин'ги поль'зныишіа слов'еса ст'ы'хъ о'цъ • Сп'исанныа мат'фе'ем' мона'хо, жит'ела терноводерв'ентскаго монастыр'а, пр'еврѣже'ніе г'д'не, за своѡ по'лзу, ѿ потре'бъ. въ лѣ'то ѡ х'рт'а. 1855г. м'цъ

(съкр. РС или Кни'жица ма'лаа). Вероятно това е най-ранният книжовен труд на бележития народен будител. Особен интерес представлява последната част на сборника – Чв'дное пов'ствова'нїе, цв са слв'чи вз на'ши те дни: Ѡ ѓдн'нз ѓцз пвстиннолю'бный • (с. 147 – 227), тъй като тя е оригинално съчинение на отец Матей.

А.2. *Кратка ирмология.* През 1873 г. Матей Преображенски съставя нов ръкопис, озаглавен **КРАТКА ИРМОЛОГИА** (Марков 1912: 23; вж. и Бурмов 1935: 237, кол. 1). През 1935 г. ръкописът се е намирал у Д. Т. Страшимиров (Бурмов 1935: 237, кол. 1), а сега е неизвестно къде (Маждракова-Чавдарова 1970: 165, бел. № 2 под л.; Пехливанов 1981: 175).

А.3. *Стихотворение на турски език.* В един ръкописен сборник на свещеник П. Франгов, се намира едно *маане*, написано от Матей Преображенски на турски език, но с черковнославянски букви (текстът е публикуван в Марков 1912: 13 – 14)

Б. *Печатни книги.* Матей Преображенски е публикувал 6 печатни книги.

Б.1. **МОЛѢБНЫ КАНОНЫ** Ко сватомъ славному мчченику **МИНЪ** за изгвбена вещь. и Ко св. свашенномчченику **АНТИПЪ** За зѣбоболь и главоболъ и за дрѣги болѣсти. **СЪСТАВИЛЪ М. ПѢТРОВЪ** Монахъ свато Преображенецъ вз

феврза'рїи. – Ръкописът се намира в Окръжния държавен архив – Велико Търново, ф. 21 К, оп. 1 (фонд на Народното читалище “Съединение” – с. Михалци, а. е. 95а). Изказвам искрената си благодарност към специалистите от ОДА – В. Търново, които ми съдействаха да работя с този ръкопис.

Търновско окръжие. Русчюкъ, Въ Печатницѣтъ на Дунавскѣтъ областъ, 1867, 47 с., 8⁰ (съкр. МОЛѢБНЫ КАНОНЫ или МК).

Б.2. ПОДОБИИ на осьмтѣхъ гласове За обзченіе на новоначалныте, събраны изъ църковныте книги; отъ МАТЕА ПЕТРОВЪ Монахъ свато Преображенецъ въ Търновско окръжие. Русчюкъ, Въ Печатницѣтъ на Дунавскѣтъ областъ, 1867, 45 с., 16⁰ (съкр. ПОДОБИИ или ПОГ).

Б.3. ПРИТЧИ БАРАААМОВЫ съ дрѣги іоще прибавленіа Отъ пролога, и отъ дрѣги книги събралъ и На просто Български привелъ М. ПЕТРОВЪ монахъ свато-преображенскій въ Търновско окръжие. РУСЧЮКЪ, Въ Печатницѣтъ на Дунавскѣтъ областъ, 1868, 103 с., 8⁰ (съкр. ПРИТЧИ или ПРВ).

Б.4. ПОВѢСТИ НА ИЗГУБЕНО-ТО ДѢТЕ. И ВЕЛИСАРИА, военачалникъ-тъ на Іустиніана великаго. *преписалъ и поправиль* Матей Петровъ. Монахъ Свато-преображенскій въ Търновско окръжие. РУСЧЮКЪ, Въ печатницата на Дунавската областъ, 1870, 72 с., 8⁰ (съкр. ПОВѢСТИ или ПИД). Издаването на книгата е подпомогнато от 67 спомоществователи.

Б.5. ЗАЩИТА НА ПРАВОСЛАВІЕ ТО нападнато отъ протестантскитѣ миссіонеры съсъ разны брошуры. Издалъ М. Петровъ монахъ свато-преображенскій. РУСЧЮКЪ, Въ книгопечатницѣтъ на Дунав. Область, 1870, 276 с., 8⁰ (съкр. ЗАЩИТА или ЗП).

Б.6. ПРИКАСКИ или Нравоучителни примѣри за прочитаніе на всѣкого, който желае своето поправление. *събралъ и наредилъ* Монахъ Матей Петровъ Прѣображенскій. Изданіе първо. Руссе, Въ печатницата на Дунавската областъ, 1872, 136 с., 8⁰ (съкр. ПРИКАСКИ или П). Издаването на книгата е подпомогнато от 89 спомоществователи.

Общият обем на проучваните източници обхваща 84 ръкописни страници и 600 печатни страници.

През възрожденската епоха се изявяват 42 книжовници от гр. Търново и от Търновско. Матей Преображенски е един от най-плодовитите измежду тях, затова неговите книги подпомагат избора на централните балкански говори като основа за изграждането на НБКЕ.

Всички публикувани книги на Матей Преображенски са отпечатани в Русе от печатницата на Дунавската област. Книжовникът предпочита вилаетската печатница навярно поради финансови съображения. Предполагам, че при избора на печатницата о. Матей има и други важни съображения: 1. През третата четвърт на XIX в. Русе е най-големият град в Северна България – факт, който твърде много улеснява книгоразпространението. 2. В Русе през 1867 г. Хр. Г. Данов открива книжарница, а това също спомага за по-бързото и по-лесно книгоразпространение (Дойков – Каракашева 1987: 16 – 17). 3. Отпечатаните в Русе книги могат да бъдат свободно разпространявани и продавани сред българските читатели, без тази дейност да привлича подозренията на турската власт. А свободното разпространение на книги, позволени от цензурата, дава възможност на отец Матей да разпространява и нелегална революционна литература.

В. Съдържанието на книгите на Матей Преображенски отговаря на потребностите и на интелектуалните възможности на масовия читател от онова време. Затова неговите печатни издания са достъпни за най-широката читателска и слушателска публика у нас, а самият той се нарежда сред заслужилите български народни будители от третата четвърт на XIX в.

5. Преглед на изследванията върху книжовноезиковата дейност на Матей Преображенски

В тази част на дисертационния труд е направен кратък преглед на изследванията върху книжовната дейност на о. Матей.

Животът и делото на Матей Преображенски неведнъж са привличали вниманието на изследователите. За тях съществува значителна книжнина (сведения за по-старите публикации вж. в Ковачев, М. 1986: 5 – 27 и в Ковачев, М. 1988). Съществуващите публикации очертават достатъчно пълно повечето от изявите на бележития народен будител.

Недостатъчно проучена засега е книжовноезиковата дейност на о. Матей⁸. Изследванията за книгите на Матей Преображенски имат предимно културологичен характер. За някои от тези книги съществуват отделни литературоведски публикации.

РС – единствената ръкописна книга на Матей Преображенски, запазена до наши дни – е нееднократно проучван. Огняна Маждракова-Чавдарова го изследва като исторически извор (Маждракова-Чавдарова 1970: 165 – 168). По-късно Иван Радев установява първоизточника на черковнославянските текстове, преписани в РС (Радев 1987: 85, кол. 2 – 86, кол. 2). На РС са посветени и

⁸ Например Андрей Цветков (вж. Цветков 1969) дори и не споменава книжовната дейност на Матей Преображенски.

литературоведски публикации (Диамандиева 1988: 58; Лазовски 1992; Николова 1992; Николова 2007: 150 – 155).

Езикът на книгите на Матей Преображенски обаче досега не е бил обект на цялостно изследване⁹ – а той несъмнено заслужава внимателно и задълбочено разглеждане, тъй като ръкописните и печатните текстове на отец Матей имат своето място в нашата книжнина от третата четвърт на XIX в. При това неговите печатни книги са получили широко разпространение у нас. Затова печатните книги на Преображенския монах се включват в установяването и в доизграждането на някои книжовноезикови норми. Книгите на отец Матей Преображенски без съмнение влияят върху езиковото съзнание на широк кръг негови съвременници. Както библейските и религиозните текстове от XIX в., така и те имат отношение към процеса на изграждането на новобългарския книжовен език (изграждане на нормативния му комплекс, стилистичната му диференциация и обогатяването му).

⁹ Досега са публикувани няколко изследвания от автора на тази монография, разглеждащи различни особености на езика на Матей Преображенски (вж. частта „Публикации по темата на дисертационния труд” в края на автореферата).

Първа глава

ГРАФИЧНИ ОСОБЕНОСТИ

Книжовното наследство на Матей Преображенски може да бъде разпределено на две части – ръкописи и печатни книги.

Езикът на РС заслужава подробно проучване, тъй като тази книга е *ръкописна*, т. е. при нейното написване не е имало намеса на издатели, редактори, печатари и коректори. Значението на РС като източник за проучване на езика на Матей Преображенски се увеличава още повече от факта, че *българската част на РС не представлява препис от друга книга, а е оригинално дело на отец Матей*. Освен това възрожденският книжовник е поправил всички грешки, които е допуснал при писането на РС.

Езикът на печатните книги на о. Матей се различава в отделни случаи от езика на РС (тези разлики са посочени в дисертационния труд). Част от тях несъмнено са резултат на еволюцията във възгледите на книжовника за устройството на НБКЕ, но други са проникнали под влияние на различни източници, които о. Матей е използвал за написване на своите книги, или се дължат на Дунавската печатница.

В първата глава на дисертационния труд са разгледани графичните особености на книгите на о. Матей.

РС е написан с черковнославянски букви. Пет от шестте печатни книги на Матей Преображенски са набрани с черковнославянската азбука, а само една е отпечатана с гражданската азбука (П).

В РС са употребени следните букви: а, в, в, г, д, е, ж, s, z, и, й, ї, к, л, м, н, о, п, р, с, т, ѿ, ѿ, ф, х, ѿ, ѿ, ц, ч, ш, щ, з, ы, ь, ѿ, ю, ѿ, а, ѿ, ѿ, ѿ, ѿ. Съществуват и разлики между черковнославянската кирилица и буквения състав на азбуката в българската част на РС: а) не се прави разлика

между буквите **є** и **е**; б) употребява се буквата **ж**; в) употребява се буквата **ц**.

Всички букви, посочени по-горе, са употребени със своите звукови значения. Някои от буквите са използвани и с числените си стойности.

Книгите МК, ПОГ, ПРВ, ПИД, ЗП са отпечатани с черковнославянската кирилица. Буквеният състав на черковнославянската кирилица, използвана за отпечатване на тези книги, почти напълно съвпада с буквения състав на азбуката, с която книжовникът е написал РС.

Книгата *ПРИКАСКИ* е единствената печатна книга на Матей Преображенски, отпечатана с гражданския шрифт. В нея са употребени следните 36 букви (по реда им в Груев 1858: 1): а, б, в, г, д, е, ж, з, и, (й), і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, (ы), њ, њ, ю, я, њ, њ. Този състав на азбуката почти точно е възприет и от Иван Момчилов, в чиято „Грамматика за новобългарския език“ (1868 г.) е кодифициран моделът за българския книжовен език, предложен от Търновската школа (История 1989: 180)¹⁰.

Буквеният състав на азбуката, използвана за отпечатването на *ПРИКАСКИ*, съдържа 6 букви повече от азбуката, употребявана у нас сега (і, ы, њ, ю, я, њ).

Когато пише РС и издава своите печатни книги (без сборника *П*), Матей Преображенски в общи линии следва практиката на нашите възрожденски книжовници, работили през втората четвърт на XIX в. Той публикува своите книги с черковнославянската кирилица поради религиозни съображения, тъй като самият той е убеден християнин и монах (Бурмов 1935: 233, кол. 1). Затова е очевидно, че о.

¹⁰ Както посочва Р. Русинов, „Правописният модел на Търновската школа не се отличава съществено от модела на Пловдивската школа.“ (Русинов 1980б: 428; вж. и Русинов 1985: 36 – 37).

Матей схваща черковнославянската азбука като изконната наша азбука. При това жанрът на съответната книга не оказва влияние върху избора на шрифта.

През третата четвърт на XIX в. книжовноезиковите школи у нас (Пловдивска, Шуменска, Търновска, Каравелова и Дринова) налагат гражданската азбука и тя се използва много по-често от черковнославянската кирилица. Несъмнено, по отношение на графиката Матей Преображенски изостава от своите съвременници. Това изоставане се дължи както на религиозния светоглед на книжовника, така и на големия пиетет, с който той се отнася към черковнославянската и родната книжовна традиция. В проучваните книги обаче е налице разколебаване на възприетата черковнославянска графична норма – въведени са буквите ж, ц (в РС) и љ (в печатните книги); в РС не се прави разлика между буквите е и є; в печатните книги не се употребяват буквите ѕ и љ, а буквата ѣ се използва само с числената си стойност. Това разколебаване на черковнославянската графична норма в книгите на о. Матей се дължи на влиянието на фонетичните особености на говоримия език и на българската възрожденска книжнина от първата половина на XIX в.

Отпечатването на *ПРИКАСКИ*, която съдържа само произведения със светски характер, с гражданския шрифт обаче показва, че Матей Преображенски се съобразява с все по-разширяващото се присъствие на гражданската азбука в нашата книжнина през третата четвърт на XIX век.

Буквеният състав на азбуката, с която е отпечатана книгата *ПРИКАСКИ*, почти точно съвпада с предложението от Йоаким Груев вариант на азбуката. Така, без да следва точно езиково-правописния модел на Пловдивската книжовна школа, Матей Преображенски се съобразява с едно от нейните важни положения.

Матей Преображенски постепенно опростява състава на азбуката и го доближава до говоримата българска реч. Но дори и в сборника П използваната азбука е сравнително усложнена в сравнение с практиката на други книжовници, работили по онова време, например Любен Каравелов¹¹, проф. Марин Дринов¹² и Йосиф Ковачев¹³.

Обстоятелството, че Матей Преображенски отпечатва *ПРИКАСКИ* с гражданския шрифт, е показателно за процеса на опростяване на българската графика и за постепенното ѝ освобождаване от влиянието на черковнославянската графика, а също така и за търсенето на подходящи начини за означаване на типични български фонемни.

¹¹ Л. Каравелов си служи с 32 букви от българската азбука (Андрейчин 1950: 19; Русинов 1985: 40).

¹² „М. Дринов достига до извода, че азбуката на новобългарския книжовен език трябва да се състои от 31 букви” (Русинов 1985: 49).

¹³ Йосиф Ковачев е публикувал няколко учебника от 1873 г. до 1875 г. включително. Той определя 25 букви за азбуката (Иванова 1989: 119).

Втора глава ПРАВОПИСНИ ОСОБЕНОСТИ

Във II глава са разгледани онези правописни особености, които предполагат определена възможност за избор от страна на книжовника: 1. употреба на някои букви (**ѐ, s, и, й, ї, о, ѡ, ѡ̄, оу** и **з, ц, з, ы, ь, ъ, ю, я, а, ѧ, ѣ, ѱ; Ѵ, ѵ** и **ѡ**, а също и използването на буквата **г** пред **г** в неславянски думи); 2. употребата на надредните знаци в проучваните текстове; 3. изписването на главни букви; 4. особеностите на слятото, полуслятото и разделното писане на думи; 5. пренасянето на части от думи на нов ред; 6. особеностите на пунктуацията; 7. правописни особености, свързани с колебание в правописната норма или предлагащи възможност за избор (1. правопис на представките **без-, въз-, из-, раз-, с-, над-, под-, пред-, в-**; 2. на предлозите **над, под, напред, посред, пред, след, зад, в, с, към, к, из, без, през**; 3. на съюза **но**; 4. на наречието съюз **прочее**; 5. на наречието **вътре**; 6. на началните групи **вз-, вс-, хв-**; 7. на окончанията на думите от мъжки, женски и среден род в единствено и в множествено число; 8. правописното правило относно качествената редукция; 9. правописно правило за означаване на мекостта на съгласните **ж, ч** и **ш**; 10. правописът на глаголните окончания за I л. мн.ч. сегашно време; 11. правописното правило относно асимилацията на съгласни и на обеззвучаването на съгласни; 12. правописът на двойни гласни и на двойни съгласни без фонологична стойност; 13. правописът на двойни гласни и на двойни съгласни със смислоразличителна стойност, определена от религиозни причини; 14. правописът на **-нн-** в прилагателни имена и в наречия; 15. правописът на съгласни, които не се чуват; 16. правописът на гласна + **j** + гласна; 17. правописът на

аористно-имперфектното окончание за 1 л. мн.ч.; 18. правописът на аористно-имперфектното окончание за 3 л. мн. ч.; 19. означаването на числени стойности; 20. правописът на съгласна + [ъ] + сонант в краесловие; 21. видове графични думи).

По отношение на правописа на разглежданите тук книги с пълно право може да се каже това, което посочва Д. Иванова-Мирчева за правописа на повестта «Изгубена Станка» от Ил. Блъсков – «П р а в о п и с ъ т на «Изгубена Станка, както и на всички книги от онова време, е много неустановен.» (Иванова-Мирчева 1955: 232). Въпреки това обаче, проличават ясни тенденции, които позволяват достигането до обосновани изводи.

Правописът на разглежданите книги е етимологичен. Матей Преображенски се придържа към възприетата черковнославянска правописна норма¹⁴. Причина за това е фактът, че в средата и втората половина на XIX в., когато авторът пише *Кни'жица ма'лаа* и издава своите печатни книги, черковнославянският език оказва все още силно влияние върху повечето от нашите книжовници.

Налице са обаче е отделни отклонения от правописната система на черковнославянските книги. Още в *Кни'жица ма'лаа* се наблюдава известно разколебаване на възприетия правопис: буквите *є* и *е* не се пишат в съответствие с правилата на черковнославянския правопис; буквите *ї*, *о* и *ѡ* невинаги се употребяват според правилата

¹⁴ По отношение на правописа *о*. Матей значително изостава от съвременните си книжовници, например от Л. Каравелов. „Правописната система на Каравелов, изградена върху фонетичния и морфологичния принцип, съчетани твърде сполучливо за времето си, се отличава с реализъм и напредничавост.“ (Андрейчин 1954: 114).

му; не се различават буквите ѿ и о; въведена е буквата ж за означаване на звука [ѣ], независимо от етимологичния му произход; буквата ѡ се използва както етимологично, така и неетимологично; употребява се буквата ц; не се спазва черковнославянското правописно правило за изписване на буквосъчетанието гг в думи от гръцки произход. Тези отклонения са допуснати навярно под влияние на изговорните особености на народната българска реч и на новобългарската книжовна традиция¹⁵.

В редица случаи правописът на разглежданите печатни книги също така се отклонява от черковнославянската правописна норма – в тях буквите ѣ, о и ѡ невинаги се употребяват в съответствие с черковнославянските правописни правила; не се различават буквите ѿ и о; както в РС, така и в тях се използва буквата ж за означаване на звука [ѣ]; буквата ѡ невинаги се пише на етимологичното си място; не се спазват черковнославянските правописни правила за употребата на буквите ж¹⁶ и ѡ и на буквосъчетанието гг в думи от гръцки произход. В печатните книги обаче, за разлика от РС, се разграничават е и є, а буквата ц не се използва.

¹⁵ Подобни отклонения при употребата на синонимните букви є, е, ѣ, ѿ, о, ѡ, ѡ, ѡ, ѡ и ѡ са налице в езика и на други възрожденски книжовници, чиито текстове са отпечатани с черковнославянската кирилица, например в езика на Йоаким Кърчовски (Цойнска 1979: 47).

¹⁶ Вместо буквата ж Матей Преображенски пише буквосъчетанието кс, вж. Александръ (ЗП: 125).

Правописният модел на Матей Преображенски не се покрива изцяло с нито един от моделите на книжовноезиковите школи от онова време¹⁷. В печатните си книги Матей Преображенски следва, най-общо казано, етимологичния правопис на Търновската книжовноезикова школа¹⁸, но се влияе и от правописната норма на авторитетната Пловдивска школа. Така например буквите *ѣ* и *ѡ* се пишат предимно на етимологичните си места, а членът за множествено число се пише *-тъ*¹⁹. Така печатните книги на о. Матей се включват в утвърждаването на книжовноезиковата практика на Търновската школа.

Употребата на надредните знаци в *Кни'жица ма'лаа* и в печатните книги на Матей Преображенски е показателна

¹⁷ Това явление е характерно за езика и на други възрожденски книжовници, които са съвременници на Матей Преображенски, например на Йосиф Ковачев (книжовноезиковият модел на Й. Ковачев е разгледан в Иванов 1989: 116 – 122), на В. Левски и на Д. Чинтулов. Левски редовно пише буквите *ю* и *я* след *ж*, *ч* и *ш* (Русинов 1977: 30), както това е нормализирано от Пловдивската школа. Енклитичните местоимения в езика на Левски обаче са *ма*, *та* и *са*, а по-рядко – *ся* и *се* (Русинов 1977: 30). Д. Чинтулов използва член *-тъ* при членуването на съществителните имена от м.р. и ж.р. в мн.ч., но енклитичните лични местоимения в неговия език са *мя* и *тя* (Русинов 1981: 61).

¹⁸ Характеристика на книжовноезиковия модел на Търновската школа и на неговото влияние върху българския книжовен език вж. в Русинов 1980а: 113 – 117, Русинов 1985: 36 – 39 и История 1989: 180.

¹⁹ Това е особено важно по отношение на изписването на члена за множествено число *-тъ*. Авторите от Пловдивската книжовноезикова школа членуват съществителните имена от м. и ж. р. (и прилагателните от трите рода) в множествено число с член *-ти* (в именителен падеж) и с член *-ты* във винителен падеж (Русинов 1980: 112; Русинов 1985: 33; История 1989: 180), а представителите на Търновската школа нормализират член *-тъ* (вж. напр. Русинов 1993: 7).

за промените, които настъпват в графиката на българските книги от средата и третата четвърт на XIX в.: в РС употребата на надредните знаци е почти напълно съобразена с черковнославянския правопис; в МК, ПОГ, ПРВ, ПИД и ЗП вече е налице значително опростяване на графиката – обикновено липсват надредни знаци, а в случаите, където са изписани, са допуснати немалко отклонения от черковнославянския правопис²⁰; книгата П е отпечатана с гражданската азбука, поради което не се поставят надредните знаци.

Посочените факти са показателни както за развитието на новобългарския книжовен език през третата четвърт на XIX в., така и за стремежа на Матей Преображенски да демократизира до известна степен своя правопис.

Прилагането на етимологичния правопис в разглежданите книги е обусловено от важни социални причини. През третата четвърт на XIX в., когато о Матей пише своите книги, в нашата книжнина „владее етимологичният правописен принцип, поддържан в най-строга последователност от представителите на Пловдивската школа” (Иванова 1989: 116). Етимологичен правопис прилагат, макар и не толкова последователно, също така Шуменската, Търновската и Дриновата книжовноезикова школа и цариградският печат (Иванова 1989: 116 и Вачкова 2005: 22 – 25).

²⁰ Грешките при употребата на надредните знаци в проучваните печатни книги са допуснати от печатарите в Дунавската печатница, а не от книжовника. Това се доказва от липсата на подобни грешки в РС.

Трета глава ФОНЕТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ

Фонетичните особености на езика на Матей Преображенски могат да се изследват само от неговите книги. При това е необходимо да се изтъкне, че правописната система на текстовете му се отличава с редица графични условности. Употребяват се многобройни синонимни букви. Регистрирани са редица непоследователности при употребата на някои букви. Затова и данните, които се предлагат от изследваните книги, носят до известна степен хипотетичен характер.

В случаи, когато разглежданите текстове не дават достатъчно сигурни сведения за фонетичната стойност на буквите, са използвани и други свидетелства – лингвистични и екстралингвистични. Взети са под внимание диалектната принадлежност на книжовника; данни от римувана реч; данни от други езици, които Матей Преображенски е владеел (черковнославянски, турски, румънски). Проследени са регистрираните отклонения от възприетата правописна норма²¹, които не се дължат на случайни грешки, а отразяват вариативността на произношението²².

Звуковият състав на езика на Матей Преображенски е почти същият, както е и на СБКЕ. Той включва 6 гласни и 38 съгласни фонеме. В проучваните книги не е засвидетелствана единствено съгласната фонема [x'], която в СБКЕ се среща главно пред [y] и в чужди по произход думи.

Съгласната [ф], която не се среща в някои западни говори, в преходните и отчасти в мизийските говори (Стойков 2002: 215), е присъща на говора на Матей

²¹ Срв. Вачкова 1980: 135 – 136; за прилаганите методи на изследване вж. Амирова 1977: 127 – 149.

²² Срв. Вачкова 1980: 135 – 136.

Преобразженски и се открива предимно в чужди по произход думи и собствени имена.

Съгласната [x] също така не се среща във всички български диалекти (Стойков 2002: 215), но тази диалектна особеност не е отразена в проучваните книги – в техния език съгласната x се намира на същите места, където се намира и в СБКЕ.

*В тази глава на дисертационния труд са разгледани въпросите на вокализма (брой на гласните звукове; застъпници на старобългарските ерове в силна позиция; застъпници на старобългарските гласни з, ъ, ѱ, ѿ; резултати от среднобългарското смесване на носовките; изговор на еровата гласна в съчетание с плавните р и л; изговор на неударената гласна на мястото на [и] в прилагателното име **широк**; прегласът [о] > [е]; консонантизацията на гласната [и]; редукцията; изговорът на глаголните окончания за 1 л. ед.ч. и за 3 л. мн.ч. на глаголите от I и II спрежение в сегашно време; изговорът на членната морфема на съществителните имена от м. р. ед. ч., които завършват на съгласна, на прилагателните имена, числителните редни имена, местоименията и причастията; особеностите на йотацията; прегласът на етимологично я; мекостта на глаголните окончания за 1 л. ед. ч. и за 3 л. мн. ч. сегашно време на глаголите от II спрежение; особеностите на метатезата и на асимилацията; фонетичните черковнославянизми; особеностите на ударението).*

Докато графичните и правописните особености на проучваните книги показват значително изоставане от състоянието на нашата възрожденска книжнина през третата четвърт на XIX в., фонетичната система на езика на о. Матей е доста близка до положението в СБКЕ. Броят на

гласните и на съгласните²³ в нея е същият, какъвто е в СБКЕ. Налице са обаче редица колебания по отношение на застъпниците на старобълг. ъ, ъ, ѳ, ж, ѡ и сонантите. Тези колебания са обусловени от влиянието, което различни диалекти оказват върху езика на Матей Преображенски. При това езикът на проучваните книги е повлиян и от черковнославянския език, и от езика на новобългарската възрожденска книжнина.

В повечето случаи обаче изследваните книги отразяват особеностите на фонетиката на централните балкански говори, т.е. на тези говори, които са залегнали в основата на езиковата практика на Търновската книжовноезикова школа и са оказали най-силно влияние върху формирането на фонетичната норма на СБКЕ. Тук ще бъдат посочени следните по-важни черти: 1. застъпниците на старобълг. ы, ѳ, ж, ѡ, на старобългарските силни ерове и на сонантите в преобладаващия брой случаи съвпадат с нормализираните в СБКЕ; 2. наличие на съгласната [ф]; 3. утвърждаване на форми, в които съгласната [х] се пази; 4. наличие на преглас [о] > [е] след съгласните [ч] и [ш], след исторически мека съгласна и след [й]; 5. избягване на пълната редукция на неударените широки гласни, която е характерна за централните балкански говори; 6. утвърждаване на тъмните окончания на глаголите от I и II спрежение в 1 л. ед.ч. сег. време и в 3 л. мн.ч. сег. време; 7. разграничаване на твърда и мека членна форма при съществителните имена от м. р. ед. ч.; 8. наличие на йотация в съчетанията *гласна + j + гласна* в краесловието; 9. избягване на прегласа на етимологичното *я*; 10. меки глаголни окончания за 1 л. ед. ч. и за 3 л. мн. ч. сегашно

²³ Както вече бе посочено (вж. по-горе), в проучваните книги не е открит случай, в който е засвидетелстван звукът [xʹ].

време на глаголите от II спрежение след мек съгласен звук; 11. предпочитане на меки съгласни м', б', п' и в' вместо [бл, пл, вл, мл]; 12. относително малко фонетични диалектизми.

Разбира се, не всички фонетични особености на езика на разглежданите книги са се наложили в СБКЕ. Не са възприети следните по-главни особености: 1. източнобългарските енклитични местоименни форми *ма, та, са*; 2. застъпникът *цѣр-* в съществителното име *цѣ'рква*; 3. консонантизацията на гласната [и] в членуваните форми на притежателното местоимение *твоите* и в множествената форма на съществителното име *змеица*; 4. началната йотация в наречието *още*; 5. консонантизацията на гласната [е] в местоименията *ние, вие, моето* и *твоето* и в глаголите от I спрежение от типа *зная, желая, вая*; 6. наличието на палатална съгласна *н* в прилагателните имена *средня* и *горня*; 7. наличието на значителен брой фонетични черковнославянизми.

Нужно е обаче да посочим, че о. Матей избягва онези фонетични особености на своя роден говор, които самият той усеща като диалектни. Такива са: 1. елизията на съгласната [х] в началото на думите пред гласна, в началото на думите пред плавна съгласна и в интервокална позиция; 2. замяната на съгласната [х] с [w] в пълната форма на личното местоимение за 3 л. мн.ч. вин.пад.; 3. замяната на съгласната [х] с [в] в глаголни форми от типа *берях, дадох, беряха, дадоха*. Посочените особености могат да обяснят с факта, че когато о. Матей пише и публикува своите книги, се появяват фонетични норми с по-широко разпространение. Това свидетелства за напредналите нормотворчески процеси в НБКЕ.

Както е известно, „фонетичният строеж не е бил обект на по-сериозно внимание от страна на възрожденски книжовници и учебникари.” (Първев 1983: 59). Затова о. Матей няма възможност да следва кодифицирана

книжовнопроизносителна норма. Чрез своите книги той активно участва в изграждането на такава норма, следвайки повечето фонетични особености на централните балкански говори, които са оказали най-силно влияние върху формирането на фонетичната норма на СБКЕ. Затова с основание можем да кажем, че книгите на о. Матей се включват в процеса на изграждане на фонетичната система на нашия съвременен книжовен език.

Четвърта глава МОРФОЛОГИЧНИ ОСОБЕНОСТИ

В четвъртата глава на дисертационния труд са разгледани морфологичните особености на съществителните имена (род; число; бройна форма; падежни форми; учтива форма), на прилагателните имена (род; число; кратки и разширени форми; степенуване; падежни форми; субстантивирание); на числителните имена (числително бройно име; числително редно име числително дробно име); на местоименията; на членуването при имената, местоименията и причастията; на глагола (лични и безлични глаголи; залог; спрежение; вид; време; наклонение; причастия; деепричастие; отглаголно съществително име; остатъци от инфинитив); на наречието; на предлога; на съюза; на междуметието; на частицата.

СБКЕ е възприел следните по-важни морфологични особености от народната реч: „всички типични особености на новобългарската реч: при имената – отсъствие на падежни форми, наличие на член, особена форма за бройно множествено число в мъжки род, характерен строеж на относителните местоимения и наречия (със словообразователна морфема *-то*: *който*, *когато* и пр.), степенуване на прилагателните с предпоставени частици *по-* и *най-* и др.; при глаголите – отсъствие на инфинитив, богата темпорална система, преизказно наклонение, особено несвършено причастие на *-л* от основата на имперфекта и пр.” (Андрейчин 1963: 346). Прави впечатление, че всички тези особености са присъщи и на езика на Матей Преображенски. Най-важната характерна черта на езика на книгите му е аналитичният характер. Падежните форми, употребени от о. Матей, са малко на брой и наличието им е свързано с влияние от страна на

народните говори, на домашната книжовна традиция и на черковнославянския език.

По отношение на граматическите категории *род*, *число* и *определеност* книгите на Матей Преображенски спомагат за установяване на характерните особености, които са присъщи на СБКЕ. Откритите отклонения от съвременната граматична норма (напр. по отношение на рода на съществителните имена *вечер* и *кал* и при образуването на формите за множествено число на отделни съществителни имена – *княз*, *гражданин*, *колар*, *човек*, *селянин* и др.) са присъщи на езика и на други възрожденски автори. Колебанията при употребата на бройната форма показват неустановеността на тази категория в НБКЕ през Възраждането.

Особеностите на прилагателните имена в езика на о. Матей не се различават съществено от положението, нормализирано в СБКЕ. По-значително отклонение от съвременната норма е единствено употребата на отделни падежни форми – родителна и дателна. Затова книгите на о. Матей имат определена заслуга за утвърждаването на нормативната система на прилагателните имена в СБКЕ.

Числителните имена в езика на о. Матей имат същите особености, с които се характеризират в СБКЕ. Открити са обаче и две важни разлики в сравнение с днешната граматична норма: 1. употребата на отделни падежни форми; 2. употреба на склонения член -т'вхъ.

Определени колебания са засвидетелствани при местоименията – о. Матей употребява както източнобългарски, така и западнобългарски местоименни форми. Преобладават обаче източнобългарските форми, които по-късно са нормализирани в местоименната система на СБКЕ.

По отношение на употребените наречия, съюзи, междуметия и частици езикът на разглежданите книги не се отличава особено от състоянието в СБКЕ.

Както по отношение на фонетичните особености, така и по отношение на морфологията *печатните книги на о. Матей се съобразяват в голяма степен с практиката на Търновската книжовноезикова школа и я популяризират*. Така достигаме до обоснования извод, че те активно спомагат за утвърждаването на следните характерни норми на СБКЕ: 1. образуване на бъдеще време на глаголите с помощта на неизменяемата частица *ще*; 2. употреба на членна форма *-те*; 3. членуване на прилагателни имена, числителни редни имена, местоимения и причастия от мъжки род ед. ч. с *-ият (-ия)*²⁴.

²⁴ Сrv. Русинов 1980: 116 – 117.

Петта глава СИНТАКТИЧНИ ОСОБЕНОСТИ

В петата глава на дисертационния труд са проучени синтактичните особености на езика на о. Матей, които са актуални през третата четвърт на XIX в.: установяване на обособените части; употреба на удвоените допълнения; употреба на частичноотрицателните изречения; преодоляване на различията в областта на словоредата и при синтактичното съгласуване; употреба на вметнати думи и изрази; стилистичната диференциация на различните видове изречения и синтактични модели; преодоляване на вариантността при употребата на съюзите в изреченията. Матей Преображенски също така взема отношение към посочените въпроси, като чрез своите книги предлага техни практически решения.

Най-важната синтактична особеност на езика на о. Матей е неговият *аналитичен строеж*. Това положение е характерно и за езика на българските възрожденски книжовници, които са съвременници на Матей Преображенски. Вярно е, че о. Матей употребява и отделни падежни форми, но този факт не променя аналитичния характер на неговия език.

СБКЕ е възприел редица синтактични особености от народната реч – „аналитизъм, т. е. безпадежно и предложно изразяване на синтактичните отношения на съществителните имена в изречението, употреба на лични глаголни конструкции („да-конструкции”) на мястото на старобългарския инфинитив, характерен строеж на изречението във връзка с някои глаголни и местоименни енклитики.” (Андрейчин 1963: 346). Тези особености са присъщи и на синтаксиса на източниците. Очевидно, причината за това е желанието на о. Матей да пише

разбираемо и достъпно и за по-слабо образованите читатели. Поради посочената причина синтаксисът на проучваните книги е аналитичен – такъв, какъвто е синтаксисът на българските народни говори и на НБКЕ.

Заедно с това, обаче, книжовникът изпитва определени влияния и от страна на книжовната традиция. Той предпочита сложните изречения, чрез които изразява по-разгърната и по-усложнена мисъл. В текстовете му често се срещат общоотрицателните изречения. Важна синтактична особеност на езика на о. Матей е избягването на удвоеното допълнение. Обособените части на изречението, макар и по-рядко срещани²⁵, показват, че той се отклонява от особеностите на живата народна реч, когато това се налага от жанра на текста²⁶. Книжовникът избягва и изреченията с „опростена” синтактична структура. Неговите книги несъмнено допринасят за утвърждаването на сложните изречения с пълна структура.

Словоредът на енклитиките показва преобладаване на източнобългарския модел, който по-късно се налага в СБКЕ.

²⁵ Употребата на обособените части е по-рядка, отколкото в езика на книжовници като Добри Войников (срв. Вачкова 1980: 330 – 349).

²⁶ Хр. Първев посочва, че „особените части на изречението не бива да се разглеждат като резултат само от чуждо влияние. Всъщност разговорната реч съвсем не е лишена от такива начини на израз, включително и от деепричастни конструкции. Основното тук е, че обособяването предоставя на книжовния синтаксис повече и по-разнообразни изразни възможности.” (Първев 1983: 85).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

До средата на XIX в. най-важният въпрос, който стои пред нашите книжовници, е за *взаимодействието между традиционния книжовен език и народния разговорен език* (Босилков 1981: 41). След принципното надделяване, което Новобългарската школа постига в средата на XIX в., пред книжовниците от третата четвърт на XIX в. с особена острота стои и *въпросът за диалектната основа, върху която ще се изгражда НБКЕ*. Както е известно, нашият книжовен език се гради предимно върху източнобългарска диалектна основа (Андрейчин 1955: 313). В този процес активно участва и Матей Преображенски – един най-изявените книжовници от Търновския край, работили през третата четвърт на XIX в. Неговата дейност като автор, съставител на книги, пътуващ книжар, основател на училища и на читалища е неразделно свързана с развитието на НБКЕ през епохата на Късното възраждане, затова езикът на бележития народен будител се включва в книжовноезиковите процеси по онова време.

Основните тенденции, присъщи на книжовноезиковата дейност и на други български автори от третата четвърт на XIX век (напр. Л. Каравелов, Д. Войников, Ил. Р. Блъсков, Р. Жинзифов, Гр. Пърличев, Хр. Ботев), се откриват и в езика на разгледаните тук книги. Най-важната сред тях е стремежът на автора да пише „по народенъ езикъ – чисто български” (П: IV). В това отношение особено важна е препоръката на о. Матей да се пише *като за народа* (вж. П: IV). Това пожелание ръководи книжовника и в цялостната му дейност на автор, съставител и издател, доказателство за което е и езикът на проучените книги. Анализът на езика на книгите му несъмнено показва, че авторът има предвид и двата основни критерия при изграждането на НБКЕ, наложени у нас през третата четвърт на XIX в.: „съобразяване с историческата традиция

(със старобългарското наследство) и издигане ролята на книжовната практика като естествено мерило за „правилност/неправилност.“ (Жерев 2007: 41).

Друг основен въпрос, пред който са били изправени българските възрожденски книжовници (особено през третата четвърт на XIX в.), е за *книжовноезиковата нормативност*. Езиковият модел, изграден от Матей Преображенски, не се покрива напълно с практиката на нито една от съществуващите по онова време книжовноезикови школи (Пловдивска, Шуменска, Търновска, Каравелова и Дринова), но показва повече близости с постановките на Търновската книжовна школа.

Езикът на Матей Преображенски се отличава от основните развойни процеси в нашия език през третата четвърт на XIX в. предимно по отношение на *графиката и правописа*. Книгите на о. Матей (с изключение на последната от тях) са написани и отпечатани с модифицирана черковнославянска кирилица. Само сборникът *II* е отпечатан с гражданската азбука, която през третата четвърт на XIX в. е наложена от книжовноезиковите школи у нас (Пловдивска, Шуменска, Търновска, Каравелова и Дринова). Затова по отношение на графиката Матей Преображенски изостава от своите съвременници. Възприетата черковнославянска норма обаче е разколебана с въвеждането на нови букви, изоставянето на други букви и неспазване на определени правописни правила. Стремехът към демократизация на книжовния език довежда о. Матей до логичното решение да издаде последната си отпечатана книга с гражданския шрифт. При това съставът на азбуката, използвана за отпечатването на *Приказки*, е значително опростен в сравнение с предходните му текстове и е доближен до говоримата българска реч.

Правописните особености на езика на о. Матей също така са силно повлияни от традицията. Правописът на

разгледаните книги е етимологичен. Възприемането на този правописен принцип не е изненадващо, тъй като етимологични са правописните системи и на черковнославянския език, и на нашите книжовноезикови школи от третата четвърт на XIX в. Правописът, възприет от о. Матей, не се покрива с нито една от тогавашните школи, но като цяло е по-близък до правописа на Търновската школа (изписване на буквите *a* и *y* след съгласните *ж*, *ч*, *ш*; при употребата на членната форма -тъ, с която се членуват думите от мъжки и женски род в мн.ч.; при членуването на прилагателните имена; при използването на меките окончания за 1 л. ед.ч. и на 3 л. мн.ч. на глаголите от II спрежение и на някои глаголи от I спрежение; тъмни глаголни окончания *ѡ* и *ѡѡ*; *e* на мястото на старобълг. *ѡ*; енклитични форми *ма*, *та*, *са* на личните местоимения). Едновременно с това Матей Преображенски възприема изкуственото падежно правило на Пловдивската школа за разграничаване на именителен и косвен падеж при имената от ж.р. ед.ч. и при имената от м.р. и ж.р. мн.ч., макар че то, общо взето, не намира опора в изговора на книжовника.

Фонетичната система на езика на о. Матей показва голяма близост с фонетиката на централните балкански говори: 1. вокална система, състояща се от 6 гласни; 2. наличие на съгласните [ф] и [х]; 3. застъпник [ъ] на мястото на старобългарската задна ерова гласна; 4. застъпник [и] на мястото на старобълг. *ы*; 5. застъпник [е] на мястото на силния *ь*; 6. двуфонемен полупрегласен изговор на мястото на старобълг. *ѡ*; 7. застъпник [е] на мястото на старобълг. *ѡ*; 8. застъпник [ъ] на мястото на старобълг. *ѡ*; 9. изговор на еровата гласна в съчетание с плавните **р** и **л**, съобразен с

изговора, който е характерен за централните балкански говори и за североизточните говори; 10. преглас [o] > [e] след съгласните [ч] и [ш]; 11. тъмен изговор на окончанията на 1 л. ед.ч. и за 3 л. мн.ч. на глаголите от I и II спрежение в сегашно време (в печатните книги); 12. изговор [ъ] на членната морфема на съществителните имена от м.р. ед.ч., които завършват на съгласна 13. наличие на йотация в съчетанията [ea, ia]; 14. наличие на съчетания [шт, жд] на мястото на праслав. *tj, *dj и *kt; 15. меки глаголни окончания в 1 л. ед. ч. и за 3 л. мн. ч. сегашно време; 16. ограничаване на дисимиляцията; 17. място на ударението, което най-често съвпада с мястото на ударението в централните балкански говори. Заедно с това Матей Преображенски се старае да избягва някои фонетични черти на своя роден говор, които преценява като диалектни. Той ограничава редукцията на неударените широки гласни, а също така избягва прегласа на етимологично я и консонантизацията на гласната [e].

Езикът на о. Матей *подкрепя основните книжовноезикови процеси по отношение на граматиката.* Най-важната му граматическа особеност е аналитизмът. Имената (съществителни, прилагателни и числителни) имат обща падежна форма, а смисловите отношения се изразяват чрез словореда или чрез предлози, т.е. по същия начин, както това е нормализирано и в СБКЕ. Освен общата падежна форма, в проучените книги се използва и родително-винителната форма при съществителните имена от м.р. ед.ч.. Това е единствената жива падежна форма в езика на о. Матей, чиято употреба намира опора и в народните говори от онова време.

Системата на прилагателните имена, на числителните имена и на местоименията не показва съществени отличия в сравнение с положението в СБКЕ.

Единствените по-важни разлики са свързани с членуването на прилагателните имена от м.р. ед.ч.

Глаголите, предлозите, частиците и междуметията в езика на о. Матей като цяло съвпадат с възприетите в СБКЕ.

Синтаксисът на проучваните книги е повлиян от особеностите на народната реч, но не следва механически нейните особености. О. Матей използва и редица синтактични особености, които са присъщи на обработения книжовен език – предпочита сложните изречения, чрез които изразява по-разгърната и по-усложнена мисъл; избягва удвоеното допълнение; употребява обособени части; по-рядко използва изречения с „опростена” синтактична структура. Неговите книги несъмнено допринасят за утвърждаването на сложните изречения с пълна структура. Авторът прилага източнобългарския модел при словоредата на енклитиките. Така проучените текстове участват в процеса на книжовна обработка на синтаксиса на народната реч.

Печатните книги на о. Матей подпомагат установяването на редица положения, които се утвърждават в СБКЕ като нормативни.

Разглежданите книги се включват в установяването на следните фонетични особености на СБКЕ: 1. Изговор [’а] и [е] на мястото на старобълг. ѿ (според изговора в централните блакански говори). 2. изговор [ъ] на мястото на старобълг. ѡ. 3. изговор [е] на мястото на старобълг. ѡ. 4. изговор [ъ] на мястото на старобълг. ѡ; 5. подвижен еров вокал в съчетание с плавните **р** и **л**, съобразен с изговора, характерен за централните балкански говори и за североизточните говори; 6. преглас [о] > [е] след съгласните [ч] и [ш]; 7. тъмен изговор на окончанията на 1 л. ед.ч. и за 3 л. мн.ч. на глаголите от I и II спрежение в сегашно време (в печатните книги); 7. изговор [ъ] на членната морфема на

съществителните имена от м.р. ед.ч., които завършват на съгласна; 8. наличие на йотация в съчетанията [ea, ia]; 9. наличие на съчетания [шт, жд] на мястото на праслав. *tj, *dj и *kt; 10. палаталност на глаголните окончания за 1 л. ед. ч. и за 3 л. мн.ч. на глаголите от второ спрежение.

В областта на морфологията книгите на о. Матей спомагат за утвърждаването на следните положения, които сега са наложени като нормативни: 1. Окончание *-ове* за образуване на формите за мн.ч. на едносричните съществителни имена от м.р. 2. Окончание *-и* за образуване на формите за мн.ч. на многосричните съществителни имена. 3. Окончания *-а*, *-е*, *-ища* при едносричните съществителни имена. 4. Употреба на бройна форма при съществителните имена от м.р., които означават предмети. 5. Ограничена употреба на падежните форми при имената. 6. Членуване на имената с членове, нормализирани в СБКЕ (за м.р.: *-тъ*, *-а*, *-я*; за ж.р.: *та*; за ср.р.: *то*; за мн.ч.: *-тѣ*). 7.

Аналитично образуване на сравнителната и превъзходната степен на прилагателните имена и на качествените наречия. 8. Употреба на общобългарските аористни и имперфектни форми на глаголите. 9. образуване на повелително наклонение по начин, който е нормализиран в СБКЕ. 10. Употреба на сегашни деятелни причастия (те са използвани в тяхната черковнославянска форма, която е преобладаваща в езика на нашите възрожденски книжовници). 10. Употреба на форми на наречията, утвърдени по-късно като книжовни. 11. Употреба на предлози, съюзи, частици и междуметия, които са утвърдени по-късно в СБКЕ.

Книгите на о. Матей подкрепят изграждането на следните синтактични особености на СБКЕ: 1. Утвърждаване на обособените части. 2. Утвърждаване на подчинени определителни изречения, въведени с относителното местоимение *който*. 3. Словоред, който е

съобразен предимно с особеностите на словореда в живата народна реч.

Разгледаните особености показват, че книгите на Матей Преображенски имат своето място в книжовноезиковите процеси от третата четвърт на XIX век. Анализът им с оглед към историята на новобългарския книжовен език предлага информация не само за приноса на възрожденския деец в тези процеси, но и за други все още недостатъчно изследвани въпроси, част от големия езиковоградивен процес, като за ролята на широко разпространената тогава религиозно-нравоучителна литература, на печатното дело (в случая на Дунавската печатница) и др.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Дисертационният труд представлява първото цялостно изследване на графичните, правописните, фонетичните, морфологичните и синтактичните особености на езика на Матей Преображенски.

2. Изяснени са възгледите на о. Матей за развитието на НБКЕ.

3. В дисертационния труд характерните черти на езика на о. Матей са разгледани в съпоставка с централните балкански говори, към които принадлежи неговият роден говор, и с практиката на български възрожденски книжовници, които са негови съвременници (Д. Войников, В. Друмев, Гр. Пърличев, П. Р. Славейков, Л. Каравелов, Хр. Ботев, Р. Жинзифов, Ил. Р. Блъсков).

4. Изяснена е тенденцията към нормализация на определени езикови особености, която е налице в проучваните книги.

5. Посочено е кои тясно диалектни черти не са приети в практиката на о. Матей.

6. Дисертационният труд изтъква кои черти от езика на о. Матей са повлияли върху установяването на графичната, правописната, фонетичната и граматичната норма на СБКЕ.

7. Направен е подробен опис на книгите на о. Матей.

ИЗТОЧНИЦИ, ЦИТИРАНИ В АВТОРЕФЕРАТА

1. Ръкописни и печатни книги на Матей Преображенски

Ръкописните и печатните книги на Матей Преображенски са описани в третата глава на автореферата.

2. Други източници

Груев 1858: ОСНОВА за българскѣ грамматицѣ отъ Иоакыма Груева. Издали Х. Г. Дановъ и І. Г. Трувчевъ. Бѣлградъ. Въ Правителственнѣ-тѣ Книгопечатнѣ. 1858. (използвано е фототипното издание Йоаким Груев. Основа за българска граматика. С.: Наука и изкуство, 1987).

ЛИТЕРАТУРА, ЦИТИРАНА В АВТОРЕФЕРАТА

- Амирова 1977: Т. А. Амирова. К истории и теории графемики. Москва: Наука, 1977.
- Андрейчин 1949: Л. Андрейчин. Език и стил на Христо Ботев. – В: Христо Ботев. Сборник по случай сто години от рождението му. С., 1949, с. 542 – 582.
- Андрейчин 1950: Л. Андрейчин. Език и стил на Л. Каравелов. – Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет – том XLVI, 1949/50. Кн. 4 – Езикознание и литература. С.: Наука и изкуство, 1950, с. 1 – 121.
- Андрейчин 1954: Л. Андрейчин. Л. Каравелов и развитието на нашия национален език и

- разказвателен стил. – Български език, 1954, № 2, с. 113 – 128.
- Андрейчин
1955: Л. Андрейчин. Някои въпроси около възникването и изграждането на българския книжовен език във връзка с историческите условия на нашето Възраждане. – Български език, 1955, № 4, с. 308 – 315.
- Андрейчин
1963: Л. Андрейчин. Взаимодействие между народен език и книжовни влияния при формирането на новобългарския книжовен език. – Български език, 1963, № 4-5, с. 345 – 353.
- Андрейчин
1969: Л. Андрейчин. Специфични моменти и особености при формирането на съвременния български книжовен език. – Български език, 1969, № 1, с. 11 – 17.
- Балевски
1968: Б. Балевски. Отец Матей Преображенски. – Сб. *Бележити българи* (очерци в 7 тома). Т. II (1396 – 1878). С.: Държавно военно издателство, 1968, с. 419 – 427.
- Босилков
1981: К. Босилков. Взаимодействие между традиционното и новото в ранния етап от формирането на новобългарския книжовен език. – Език и литература, 1981, № 1, с. 41 – 45.
- Бурмов
1934: Ал. Бурмовъ. Отецъ Матей Преображенски (Материали за биография). – Духовна култура, № 56, С., септемврий – декемврий 1934, с. 182 – 196.
- Бурмов
1935: Ал. Бурмовъ. Книжовната дейность на от. Матей (Църковни и нравоучителни

- книжки). – Духовна култура, № 64; С., октомври 1935, с. 233 – 240.
- Вачкова 1980: К. Вачкова. Езикът на Добри Войников и формирането на новобългарския книжовен език през третата четвърт на XIX в. Дисертация за получаване на званието “кандидат на филологическите науки”. Машинопис. С., 1980.
- Вачкова 1995: К. Вачкова. Езикът на първата Блъскова повест и формирането на нормативен книжовен език. – Сб. *Илия Рашков Блъсков. Материали от научната сесия, проведена в Шумен на 25 и 26 октомври 1989 год. по случай 150-годишнината от рождението на писателя*. Шумен: Хелиос, 1995, с. 85 – 94.
- Вачкова 1998: К. Вачкова. За установяването на нормативност в морфологията на новобългарския книжовен език (Върху материал от творчеството на Васил Друмев). Шумен: Алтос, 1998.
- Вачкова 2005: К. Вачкова. Шуменската школа в историята на новобългарския книжовен език. Шумен: Изд. ШУ „Епископ Константин Преславски”, 2005.
- Вътов 2001: В. Вътов. Езикът на Софроний Врачански. В. Търново: Faber (използвано е изданието, което се намира на личната електронна страница на В. Вътов в сайта *Българска електронна лингвистична библиотека*, на следния електронен адрес: <http://georgesg.info/belb/personal/vytov/SOFRONI.pdf>; достъп на 21.11.2009 г.).

- Георгиева
2006: Т. Й. Георгиева. За езика на Т. Н. Шишков. – *Научни трудове на РУ „Ангел Кънчев“*. Т. 45, серия 7.2 – Майски научни четения. Русе, 2006, с. 11 – 17.
- Диамандиев
а 1988: К. Диамандиева. За литературната дейност на Матей Преображенски. – Сб. *Отец Матей Преображенски-Миткалото* 1988, с. 53 – 61.
- Дойков –
Каракашева
1987: В. Дойков, С. Каракашева. Летопис на книжовното дело в Русе. С.: Изд. ОФ, 1987.
- Дойчев
1971: Л. Дойчев. По пътеките на Апостола. С.: Изд. ОФ, 1971.
- Драганова
1973: Т. Драганова. Матей Петров Преображенски. – *Студии по история*. Отг. ред.: Н. Г. Николов. В. Търново: Изд. ВТУ „Кирил и Методий“, 1973.
- Жерев 1979: Ст. Жерев. Езикът на Райко Жинзифов. С., Изд. БАН, 1979.
- Жерев 2007: Ст. Жерев. Българското книжовно дружество и възрожденските теоретични възгледи за националния характер на новобългарския книжовен език. С.: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2007.
- Животопис
1985: Животопис на отец Матей Преображенски. – Сб. *Отец Матей Преображенски* (1828 – 1. III. 1875). Съст. и ред. П. Парижков. С., 1985, с. 41 – 44.
- Иванова
1989: Д. Иванова. Един неизследван книжовноезиков модел от третата четвърт на XIX в. – *Език и литература*, 1989, № 6, с. 114 – 123.

- Иванова
1995: Д. Иванова. Григор Пърличев и българската книжовноезикова ситуация през 60-те – 80-те години на XIX век. Пловдив: МАКРОС 2000, 1995.
- Иванова
2002: Д. Иванова. Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието (Текстология и език). Пловдив, 2002.
- Иванова
2003: Д. Иванова. Езикът на Библията (Български синодален превод). Пловдив, 2003.
- Иванова-
Мирчева
1955: Д. Иванова-Мирчева. Езикът на повестта „Изгубена Станка” от Илия Р. Блъсков. – Български език, 1955, № 3, с. 228 – 245.
- Иванова-
Мирчева
1957: Д. Иванова-Мирчева. Езикът на Друмевите повести. – Български език, 1957, № 4, с. 318 – 334.
- История
1989: История на новобългарския книжовен език. Отг. ред. Ел. Георгиева, Ст. Жерев, В. Станков. С.: Изд. БАН, 1989.
- Ковачев, М.
1986: М. Ковачев. Отец Матей Преображенски (Миткалото). Библиографски указател. В. Търново: ОБ “П. Р. Славейков”, 1986.
- Ковачев, М.
1988: М. Ковачев. Отец Матей Преображенски. Библиографски указател. – Сб. *Отец Матей Преображенски-Миткалото* 1988, с. 133 – 154.
- Ковачев, Н.
1988: Н. Ковачев. Летопис на отец Матей Петров Преображенски – Миткалото. – Сб. *Отец Матей Преображенски-Миткалото* 1988, с. 11 – 15.
- Лазовски
1992: А. Лазовски. Жива връзка между старата и новата българска култура. – Родна реч,

- 1992, № 7 – 8 (8), с. 44 – 45.
- Маждракова
-Чавдарова
1970: О. Маждракова-Чавдарова. Нови данни за Матей Преображенски из един новооткрит негов ръкопис от 1853 г. – *Известия на държавните архиви*. Кн. 18. С.: Наука и изкуство, 1970, с. 163 – 177.
- Марков
1912: Хр. Марковъ. История на 9-тѣ дни въ Дръновския манастиръ (1876). Издава Читалище „Съединение” – с. Михалци – Търновско. С., 1912.
- Матей
Преображен
ски 1988: Матей Преображенски. – *Българската възрожденска интелигенция* (Енциклопедия). Съст. Н. Генчев, Кр. Даскалова. С.: Д-р Петър Берон, 1988, с. 408, кол. 2 – 3.
- Милетич
1989: Л. Милетич. Източнобългарските говори. Прев. от немски А. Димова и Ал. Александров. С.: Изд. БАН, 1989.
- Николова
1992: Р. Николова. “Книжица малая” от Матей Петров-Преображенски. – Родна реч, 1992, № 5 – 6 (6), с. 45 – 47.
- Николова
2007: Р. Николова. Книжовното дело на Матей Петров Светопреображенски в системата на българската възрожденска култура през втората половина на XIX век. – В: *Матей Петров Монах Светопреображенски. Защита на православието*. С.: ЛИК, 2007, с. 129 – 187.
- Ничева
1965а: К. Ничева. Езикът на Софрониевия “Неделник” в историята на българския книжовен език. С., 1965.

- Ничева 1965б: К. Ничева. Езикът на Беровия “Рибен буквар” и на Софрониевия “Неделник”. – Език и литература, 1965, № 1, с. 27 – 40.
- Пехливанов 1981: И. Пехливанов. Преображения Матееви. С.: Наука и изкуство, 1981.
- Първев 1983: Хр. Първев. Възраждането на българския книжовен език. С.: Народна просвета, 1983.
- Радев 1987: И. Радев. Нови данни около книжовното наследство на Матей Преображенски. – Векове, 1987, № 2, с. 84 – 87.
- Радев 2000: И. Радев. Отец Матей Преображенски. – *Иван Радев. История на Велико Търново (XVIII – XIX век)*. В. Търново: Слово, с. 508 – 514.
- Русинов 1977: Р. Русинов. Езикът на Васил Левски в светлината на тогавашната книжовноезикова практика. – Език и литература, 1977, № 4, с. 29 – 34.
- Русинов 1978а: Р. Русинов. Петър Сапунов и изграждането на новобългарския книжовен език. – Език и литература, 1978, № 2, с. 65 – 70.
- Русинов 1978б: Р. Русинов. Градските говори през Възраждането (Предварителни бележки). – *Трудове на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”*. Т. XIII, кн. 2. Филологически факултет, 1975. С., 1978, с. 81 – 100.
- Русинов 1980а: Р. Русинов. Учебник по история на новобългарския книжовен език. С.: Наука и изкуство, 1980.
- Русинов 1980б: Р. Русинов. Търновската езиково-правописна школа през Възраждането. – *Търновска книжовна школа*. Т. II. С.:

- Изд. БАН, 1980, с. 422 – 431.
- Русинов
1981: Р. Русинов. Добри Чинтулов и българският книжовен език в средата на XIX век. – Език и литература, 1981, № 1, с. 57 – 62.
- Русинов
1985: Р. Русинов. История на българския правопис. С.: Наука и изкуство, 1985.
- Русинов
1993: Р. Русинов. Книжовникът Тодор Шишков – радетел за Търновската книжовноезикова и правописна школа. – Проглас, 1993, № 1, с. 3 – 8.
- Стойков
2002: Ст. Стойков. Българска диалектология. Четвърто издание (фототипно). С.: АИ „Проф. Марин Дринов”, 2002.
- Хаджов
1930: Ив. Хаджовъ. Езикът на Ботйова в най-ранните му писма. – Родна реч, 1930, 2, с. 54 – 60.
- Цветков
1965: А. Цветков. Матей Петров Преображенски. – Сб. *Отец Матей Преображенски* 1965, с. 3 – 7.
- Цветков
1969: А. Цветков. Матей Петров Преображенски. – Сб. *Будители на нацията*. Съст. Дойно Дойнов. С.: Народна просвета, 1969, с. 285 – 288.
- Цойнска
1979: Р. Цойнска. Езикът на Йоаким Кърчовски. С., Изд. БАН, 1979.

СЪКРАЩЕНИЯ НА ЗАГЛАВИЯ, ПОСОЧЕНИ В ЛИТЕРАТУРАТА КЪМ АВТОРЕФЕРАТА

- Отец Матей Преображенски 1965: Сб. *Отец Матей Преображенски* (140 год. от рождението му и 90 год. от смъртта му). 1825 – 1875 – 1965. В. Търново: Издание на Окръжния народен музей, Окръжната библиотека и Историческото дружество, 1965.
- Отец Матей Преображенски-Миткалото 1988: Сб. *Отец Матей Преображенски-Миткалото* (Статии и научни съобщения). Съст. Т. Драганова. С.: ОФ, 1988.

ДРУГИ СЪКРАЩЕНИЯ

вж. – виж

напр. – например

НБКЕ – новобългарски книжовен език

СБКЕ – съвременен български книжовен език

старобълг. – старобългарски

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1

Приложение № 1 съдържа списък на книгите от личната библиотека на Матей Преображенски, които Хр. Марков е видял през 1912 г. (вж. Марков 1912: 26 – 28).

ПРИЛОЖЕНИЕ № 2

В *Приложение № 2* са представени копия на части от книгите на о. Матей (общо 35 страници).

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Графични особености на Ръкописния сборник на Матей Преображенски. – *Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”*. Т. 45, серия 5.2. – Езикознание и литературознание. Педагогика и психология. Русе, 2006, с. 87 – 91. Текстът се намира и на следния електронен адрес: http://belb.net/personal/bratanov/matej_graphica.pdf (достъп на 27.03.2010 г.).
2. Езикът на Матей Преображенски. – *Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”*. Т. 45, серия 7.2 – Майски научни четения. Русе, 2006, с. 25 – 30. Текстът се намира и на следния електронен адрес: http://belb.net/personal/bratanov/matpreobr_ezik.pdf (достъп на 27.03.2010 г.).
3. Графични особености на сборника „ПРИКАСКИ или Нравоучителни примѣри” на Матей Преображенски. – *Известия на Научния център „Св. Дазий Доростолски” – Силистра към РУ „Ангел Кънчев”*. Кн. II, 2007, с. 269 – 275. Текстът се намира и на следния електронен адрес: http://belb.net/personal/bratanov/matei_prikazki.pdf (достъп на 27.03.2010 г.).
4. Филологическата подготовка на Матей Преображенски. – *Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”*. Т. 46, серия 7 – Езикознание и литературознание. Русе, 2007, с. 171 – 175. Текстът се намира и на следния електронен адрес: http://belb.net/personal/bratanov/Philolog_podgotovka.pdf (достъп на 27.03.2010 г.).
5. Особености на ятовия преглас в ръкописния сборник на Матей Преображенски. – *Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”*. Т. 46, серия 7.3 – Майски научни четения. Русе, 2007, с. 25 – 31. Текстът се намира и на следния електронен адрес:

http://belb.net/personal/bratanov/jatov_preglas.pdf (достъп на 27.03.2010 г.).

6. Правописни особености на сборника **МОЛЕБНИ КАНОНИ** на Матей Преображенски (Употреба на буквите ѿ и ꙗ). – *Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев“*. Т. 46, серия 7.3 – Майски научни четения. Русе, 2007, с. 32 – 38. Текстът се намира и на следния електронен адрес: http://belb.net/personal/bratanov/molebni_kanoni-1.pdf (достъп на 27.03.2010 г.).
7. Морфологични особености на съществителните имена в езика на Матей Преображенски (Върху материал от сборника **МОЛЕБНИ КАНОНИ**). – *Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев“*. Т. 47, серия 5.3 – Езикознание и литературознание. Русе, 2008, с. 45 – 49. Текстът се намира и на следните електронни адреси: http://belb.net/personal/bratanov/sasht_imena.pdf (достъп на 27.03.2010 г.) и <http://conf.ru.acad.bg/bg/docs/cp/5.3/5.3-8.pdf> (достъп на 27.03.2010 г.).
8. Морфологични особености на Ръкописния сборник на Матей Преображенски – наречия и междуметия. – *Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев“*. Т. 47, серия 9 – Майски научни четения. Русе, 2008, с. 39 – 42. Текстът се намира и на следните електронни адреси: <http://belb.net/personal/bratanov/narechija.pdf> (достъп на 27.03.2010 г.) и <http://conf.ru.acad.bg/bg/docs/cp/9/9-6.pdf> (достъп на 27.03.2010 г.).
9. Правописни особености на Ръкописния сборник на Матей Преображенски – употреба на някои букви. – *Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев“*. Т. 47, серия 9 – Майски научни четения. Русе, 2008, с. 43 – 48. Текстът се намира и на следните електронни адреси: <http://belb.net/personal/bratanov/pravopisni.pdf> (достъп на 27.03.2010 г.) и <http://conf.uni-ruse.bg/bg/docs/cp/9/9-7.pdf> (достъп на 27.03.2010 г.).

10. Печатните книги на Матей Преображенски. – Известия на Научния център „Св. Дазий Доростолски” – Силистра към Русенски университет „Ангел Кънчев”. Кн. III, 2008, с. 38 – 46. Текстът се намира и на следния електронен адрес: http://belb.net/personal/bratanov/pechatni_knigi.pdf (достъп на 27.03.2010 г.).
11. Графични особености на сборника **МОЛЪБНИ КАНОНИ** на Матей Преображенски. – Арнаудов сборник (Доклади и съобщения). Т. 5. Русе: ЛЕНИ-АН, 2008, с. 422 – 425. Текстът се намира и на следния електронен адрес: http://belb.net/personal/bratanov/molebni_kanoni.pdf (достъп на 27.03.2010 г.).
12. Употреба на надредните знаци в книгите на Матей Преображенски. – Проглас, 2009, № 1, с. 108 – 120. Текстът се намира и на следния електронен адрес: http://belb.net/personal/bratanov/nadredni_znaci.pdf (достъп на 27.03.2010 г.).
13. Особености на глаголните времена в езика на Матей Преображенски. – Арнаудов сборник (Доклади и съобщения). Т. 6. Русе: ЛЕНИ-АН, 2010, с. 415 – 420.
14. Ръкописният сборник на Матей Преображенски. – Сб. Славяните и техните контакти. Доклади от IX национални славистични четения, посветени на 120-годишнината на славистиката в Софийския университет. С.: ЕТО, 2010, с. 230 – 235.